UDK 338.1

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASINING AHOLISI JOYLASHISH ZICHLIGI.

Izimbetov Kadir Saparbayevich

Innovatsion texnologiyalar universitetida assistent o’qituvchi

+998997430926

qadirizimbetov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasi hamda tumanlaridagi aholiniń zichligi, tabiiy o‘sishi ko‘rib chiqildi. Respublika statistika boshqarmasining 2010-2024 yillardagi statistic ma’lumotlar asosida tahlil qilingan.
Kalit so‘zlar: Demografiya, aholiniń zichligi, tabiiy o‘sish, aholining tabiiy harakati.
Аннотация. В данной статье рассматриваются плотность и естественный прирост населения в Республике Каракалпакстан и ее районах. Проанализировано на основе статистических данных Управления статистики Республики за 2010-2024 годы.
Ключевые слова: Демография, плотность населения, естественный прирост, естественное движение населения.
Abstract. In this article, the population density and natural growth of the Republic of Karakalpakstan and its districts were considered. It was analyzed on the basis of statistical data of the Republic Statistics Department for 2010-2024.
Key words: Demography, population density, natural growth, natural population movement.

Kirish. Qoraqalpog‘iston Respublikasi aholisiga xizmat ko‘rsatish va servis sohasining faoliyati va rivojlanishi yashil iqtisodiyotga o‘tish davrida o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Respublikada xizmat ko‘rsatish darajasi va aholining iste’mol faolligi darajasi bir qator omillar bilan belgilanadi. Ulardan eng muhimlari hududning ijtimoiy-demografik xususiyatlari, transport, moliyaviy va iste’mol omillaridir. Keyingi o‘n yilliklarda Qoraqalpog‘istonda ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va tabiiy-ekologik omillar ta’sirida demografik jarayonlar sezilarli darajada o‘zgarib, “demokratik o‘tish” jarayonini boshdan kechirmoqda, bunda aholi o‘sish sur’ati yildan yilga kamayib bormoqda. aholining tabiiy o‘sishining kamayishi va tashqi migratsiya balansining salbiy siljishi natijasida. Bugungi kunda bu jarayon mamlakatimizda iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o‘tishi bilan bir vaqtda sodir bo‘lmoqda va ular o‘zaro bog‘liqdir.

ISSN 3030-3907

Demografik jarayonlarni tadqiq etish ma’lum bir mamlakat yaki mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Binobarin, aholi soni, aholiniń zichligi, yoshi, jinsi, aholining tabiiy harakati, iqtisodiy farqi hamda boshqada asosiy tavsiflar davlat darajasida zarur yechimlar qabul etish uchun asos bo‘lib xizmat etadi.Shuning uchun ham demografik jarayonlarga, masalan, aholiniń zichlig darajasiga, aholining tabiiy o‘sishiga, nojo‘ya tasir etadigan omillarni aniqlash, uning yechimlarini o‘rganish dolzarb vazifalar sirasiga kiradi.
Tabiiy o‘sish asosiy demografik ko‘rsatkishlarning biri hisoblanadi, bu aholiniń oldingi va keyingi zichligining orasidagi farqdir. Qoraqalpog‘iston Respublikasida turli omillar tasiri ostida o‘rganilgan vaqt oralig‘ida sezilarli o‘zgarishlar bo‘ldi.
2010-2024 yillar oralig‘ida Qoraqalpog‘iston Respublikasi aholisining tabiiy usish dinimikasini tahlil qilish.

So‘nggi yillarda aholi o‘sishi biroz sekinlashdi va janubga nisbatan joylashuvning "o‘zgarishi" sodir bo‘ldi [2]. Qishloq aholisining o‘sishi shaharlarga qaraganda ancha yuqori. Biroq, bunga sabab, O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishi, toponimik obyektlarga nom berish va qayta nomlash to‘g‘risida”gi Nizomining 12-moddasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga asosan “O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishi, toponimik obyektlarni nomlash va ularni qayta nomlash to‘g‘risida”gi nizomning 12-moddasiga asosan “O‘zbekiston Respublikasining toponimik obyektlariga nom berish va qayta nomlash to‘g‘risida”gi nizomning 12-moddasiga asosan “O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishi to‘g‘risida”gi nizom hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston “O‘zbekiston Respublikasi aholi punktlarining ma’muriy-hududiy tuzilishini yanada rivojlantirish imkoniyatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 14-iyuldagi PQ 120-son qaroriga muvofiq “O‘zbekiston Respublikasi aholi punktlarining ma’muriy-hududiy tuzilishini yanada rivojlantirish imkoniyatlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori ijrosi doirasida mamlakatimizda 966 ta yirik qishloqlar shaharga o‘zgartirildi.
O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlariga asoslanib aholiniń zichligi statistik ko’rsatkishlari baholandi.
Statistika agentligi ma’lumotlariga ko’ra Qoraqalpog’iston Respublikasi aholisi 2024 yilda (2002,7 ming kishi). 2010 yilga kelib, aholi soni 1632 ming kishini tashkil etdi.

ISSN 3030-3907

1-jadval.

Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'yicha aholiniń zichligi 2010-2024-yillar oralig'ida.

Tumanlar	yer maydoni (km^2)	aholi soni 2010-yil (ming kishi).	aholi soni 2024-yil (ming kishi).	aholi zichligi (kishi/ km^2) 2010-yil	aholi zichligi (kishi/ km^2) 2024-yil
Nukus sh.	0,22	271,5	339,2	1234	1541,8
Amudaryo	1,02	163,5	212,1	160,3	207,9
Beruniy	3,95	159,1	205,1	40,3	51,9
Bo'zatov	2,04		21,9		10,7
Qorao'zak	5,89	45,1	54,4	7,66	9,23
Kegeyli	0,92	79,5	74,8	86,4	81,3
Qo'ng'irot	76	115,5	136	1,52	1,79
Qonliko'l	0,74	43,8	53,8	59,2	70,8
Mo'ynoq	37,88	28,3	33,6	0,75	0,88
Nukus	0,94	47	53,9	50	57,3
Taxiatosh	0,18	47,8	76,8	265,6	426,7
Taxtako'pir	21,12	39,3	38,9	1,86	1,84
To'rtko'l	7,48	175,4	228,8	23,45	30,6
Xo'jayli	0,55	143,6	128,7	261,1	234
Chimboy	1,44	101,9	115,7	70,76	80,34
Shumanay	0,79	40,7	58	51,52	73,4
Ellikqal'a	5,42	130	171	24	31,5

Qoraqalpog'iston Respublika sistatistika boshqarmasi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan. [Elektronresurs] - http://www.qrstat.uz/kk/rasmiy-statistika-2/demography-2 2024 yilning yanvar-dekabr oylarida aholi soni 2002,7 ming kishini tashkil qildi va 2010 yilning shu davriga (1632 ming kishi) nisbatan 22,7 % ga ko'paydi. Aholi zichligi mos ravishda 12,02 (kishi/ km^2) tashkil qildi va 2010 yilning shu davriga 9,8 (kishi/ km^2) nisbatan 2,22 (kishi/ km^2) ga kopaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida 9,8 dan 12,02 (kishi/ km^2), Amudaryoda 160,3 dan 207,9 (kishi/ km^2), Beruniyda 40,3 dan 51,9 (kishi/ km^2), Qonliko'lda 59,2 dan 70,8 (kishi/ km^2), Nukus tumanida 50 dan 57,3 (kishi/ km^2), To'rtko'lda 23,45 dan 30,6 (kishi/ km^2), Shumonoyda 51,52 dan 73,4 (kishi/ km^2) va Ellikqal'ada 24 dan 31,5 (kishi/ km^2) ga ko'payishi kuzatilgan.

ISSN 3030-3907

Qoraqalpog‘iston Respublikasi aholisining 2023-yil 1-yanvar holatidagi aholi zichligi.

Shahar va tumanlar	Aholi soni, 2023	Zichligi kishi/km^2	Yuzasi ming km^2
Qoraqalpog`iston Respublikasi	**1 976,2**	11,9	**166,6**
Nukus sh.	334,6	1521	0,22
tumanlar:			1,02
Amudaryo	208,6	204,5	1,02
Beruniy	201,2	50,9	3,95
Bo‘zatov	21,9	10,7	2,04
Qorao‘zak	54,1	9,2	5,89
Kegeyli	74,2	80,7	0,92
Qo‘ng‘irot	134,6	1,8	76
Qonliko‘l	53,1	71,8	0,74
Mo‘ynoq	33,4	0,9	37,88
Nukus	52,9	56,3	0,94
Taxiatosh	76,3	423,9	0,18
Taxtako‘pir	39,0	1,85	21,12
To‘rtko‘l	224,7	30	7,48
Xo‘jayli	127,2	231,3	0,55
Chimboy	115,1	79,9	1,44
Shumanay	57,6	72,9	0,79
Ellikqal’a	167,7	30,9	5,42

2011-2023-yillarda Qoraqalpog‘iston aholisi 1,17 barobarga ko‘paydi. Aholi sonining sezilarli o‘sishi Nukus shahrida – 50,3 ming kishi, To‘rtko‘l tumanida – 41,7 ming kishi, Amudaryo tumanida – 36,3 ming kishi, Beruniy tumanida – 39 ming kishi, Ellikqal’a tumanida 34,4 ming kishiga yetdi. Aholi sonining birmuncha o‘sishi Qonliqo‘l tumanida 7,7 ming kishi, Qorauzyak tumanida 5,9 ming kishi, Nukus tumanida 8,8 ming kishi va Mo‘ynoq tumanida 4,5 ming kishi bo‘lgan, [3]

Aholi sonining: Xo‘jayli tumanida 135,1 ming kishidan 127,2 ming kishiga , Taxtako‘pir tumanida 39,6 ming kishidan 39 ming kishiga va Kegeyli tumanida 82,7 ming kishidan 74,2 ming kishiga qisqarishi o‘tgan yillarda mamlakatimiz

ISSN 3030-3907

rahbari zarur tarkibiy ma'muriy-2017-yilda Taxiatosh tumani, 2019-yilda esa Bo‘zatov tumani tashkil etilib, mustaqil hududiy maqomga ega bo‘ldi.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, Qoraqalpog‘istonda sodir bo‘layotgan demografik jarayonlar mintaqaviy farqlarni keltirib chiqaradi, ular aholining o‘sishi, joylashuvi, migratsiyasi, tabiiy o‘sishi: tug‘ilish va o‘lim koyeffitsiyenti va hokazolarda namoyon bo‘ladi.

Qoraqalpog‘iston viloyatida aholining o‘rnashib borishi uzoq tarixga ega. Viloyat aholisining joylashishiga tarixiy, keyin esa milliy-etnik, tabiiy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik omillar ta’sir ko‘rsatadi va aholi uzoq vaqtdan beri Amudaryo deltasida, dehqonchilik uchun foydalaniladigan yerlarda yashab kelgan. Ustyurt platosi,

Qizilqum cho‘li va Orol dengizining qurg‘oqchil qismi - respublika hududining salmoqli qismini egallagan Orolqum cho‘lida bir necha aholi punktlarini hisobga olmaganda deyarli aholi soni deyarli yo‘q.

Hududlarda aholi zichligidagi tafovutlar qishloq joylaridagi yer maydonlarining kattaligi bilan, siyrak aholi punktlari esa ularning iqtisodiy rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda Amudaryo va unga tutash kanallar bo‘ylab aholi zich joylashganligi so‘zimizning tasdig‘idir.
Shunday qilib, hududlar va tarmoqlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning barcha rejalari, dasturlari va ko‘rsatkichlari, shuningdek, ijtimoiy sohaga mablag‘lar ajratilishi demografik ko‘rsatkichlarga asoslanadi. Aholining o‘sish sur'atlari va ularning tarkibiy qismlari (aholiniń zichlig darajasi) hisobga olinadi. Kelajakdagi barcha tarmoq va hududiy dastur va strategiyalar ham demografik ko‘rsatkichlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g’risida”gi PF-60-son Farmoni. https://lex.uz/. 2022-y.

2. Саградов А.А. Экономическая демография: Учеб. пособие. – Москва: Наука, 2005. С.8

3. Булаев В.М. Методы исследования в региональной демографии (Предмет. Региональный анализ. Практика) – Улан Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 2008. – 116 с

4. Назарова Х.М., Мамадалиева Х.Х. Демографический потенциал Узбекистана. Монография.— Ташкент: Наука и технология, 2011.— 175 с

ISSN 3030-3907

5. Ембергенов Н.Ж. Қорақалпоғистон Республикаси аҳолисининг ўсиши ва унинг ҳудудий хусусиятлари // Ўзбекистон география жамияти ахбороти. 31 жилд. - Т., 2008. - 113-115 б.

6. Qoraqalpog’iston Respublikasi statistika boshqarmasi ma’lumotlari. // www.qrstat.uz.

ISSN 3030-3907